

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

УДК 373:3:004

Мирон Вачевський, доктор педагогічних наук, професор,
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,
академік Академії наук вищої освіти України

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

У статті висвітлюється стан та розвиток системи безперервної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів, професійно-технічних училищ та студентів ВНЗ для формування професійних компетентностей до сучасних умов ринкової економіки де діє конкуренція на ринку праці, яка є ключовим фактором суспільного прогресу, успішного розвитку націй, держав, кожної людини.

Ключові слова: модернізації системи освіти, суспільний прогрес, професійна освіта, підготовка молоді, розвиток суспільства, наука, економіка, добробут.

Табл. 1. Літ. 16.

Мирон Вачевский, доктор педагогических наук, профессор,
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко,
академик Академии наук высшего образования Украины

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ
В НАЧАЛЬНОЙ И ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ ВО ВРЕМЯ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ
ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ**

В статье освещается состояние и развитие системы непрерывного образования учеников общеобразовательных учебных заведений, профессионально-технических училищ и студентов вузов для формирования профессиональных компетенций в современных условиях рыночной экономики где действует конкуренция на рынке труда, которая является ключевым фактором общественного прогресса, успешного развития наций, государств, каждого человека.

Ключевые слова: модернизации системы образования, общественный прогресс, профессиональное образование, подготовка молодежи, развитие общества, наука, экономика, благосостояние.

Myron Vachevsky, Ph.D. (Pedagogic) Prof. Drohobych State Pedagogical University
by I. Franko
Academician of Academy of Science of Higher Education of Ukraine

**THEORETICAL JUSTIFICATION OF EDUCATION TECHNOLOGIES IN PRIMARY
AND SECONDARY SCHOOL DURING LABOR TRAINING FOR FORMING
PROFESSIONAL COMPETENCES**

The condition and development of the system of pupils' of secondary schools, vocational schools and Universities continuing education for forming professional competences to modern conditions of market economy where the competition on labor marked acts, which is the key factor of social progress, successful development of nations, states and every person.

Keywords: Modernization of education system, social progress, professional education, training of youth, social development, science, economy, welfare.

Актуальність теми. Єдиною з актуальних проблем сьогодення є необхідність ґрунтового виховання та підготовки молоді до ринкової економіки, що вимагає модернізації системи освіти, вивчення основ економіки, маркетингу, підприємництва, інформації, інших дисциплін, які стосуються ринкової економіки і сприятимуть створення умов для набуття необхідних професійних компетенція [2].

В умовах ринкового господарювання зростає роль технології. Варто відзначити роботу Ольги Збіжної "Основи технології" [5], де автор пояснює основні поняття та визначення технологічним процесам переробки та виготовлення різних матеріальних благ у процесі виробництва.

Аналіз останніх публікацій. Необхідно зазначити, що опубліковано значну кількість навчально-методичної та довідкової літератури в напряму системи безперервної освіти яка

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБґРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

відноситься до навчального процесу навчання в ліцеї, середній школі, гімназії чи ВНЗ, відомих вітчизняних авторів: В.П. Андрущенко [1], М.В. Вачевський [2], О.І. Вишневецький [3], А.Гожій [4], О.М. Збожна [5], В.І. Жигір, О.А. Чернега [6], В.В. Кулішов, О.С. Падалка, М.В. Вачевський [7], М. Кравчина, О. Романенко [8], К.М. Левківський [9], В.В. Мадзігон [10; 11], С.М. Ніколаєнко [12], О.С. Падалка, О.Т. Шпак [13], М.М. Чепіль, Н.З. Дудник [16] та ін. автори.

Мета статті – висвітлення і наведення рекомендацій за теоретико-методичними основами державної політики в галузі новітніх педагогічних технологій та їх використання для формування професійних компетентностей майбутніх випускників навчальних закладів до діяльності в ринковій економіці на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Учні у процесі навчання варто наголосити, що для задоволення своїх потреб у їжі, одязі, житлі та засобах праці необхідно в процесі виробництва щось змінювати. Зерно на борошно, борошно на хліб, шкіру – на одяг і взуття, глину – на посуд, а згодом і на житло; руди – на метали і сплави, а потім на вироби, серед яких були ножі, голки, плуги, мечі, обладунки для воїнів тощо [11].

З часом перероблювані речовини стали називати *сировиною*. Вироби, отримані в процесі перероблення сировини, назвали продукцією (лат. “productio” від “produco” – виробляю).

Продукція, отримана в процесі перероблення сировини, не завжди мала однакові властивості, наприклад невипалений глиняний посуд швидко розмокав у воді, випалювання надавало йому водостійкості. Для спорудження будівель спочатку використовували глину, потім до неї додавали пальмове чи інше листя або соломку, від чого житло ставало міцнішим. Залізо виробляли спочатку сиродутним способом, а потім у спеціальних печах, що поліпшило його властивості.

З часом процес виготовлення потрібних речей стали називати технологією. Таким чином термін “технологія” походить від грецьких слів “техно”, що означає майстерність, ремесло та “лого” – слово, вчення. У складних словах “лого” відповідає поняттям “наука”, “знання”.

Таким чином, *технологія* – це знання ремесла, вміння практичної дії виробництва, чи надання послуги. Колись в Україні казали: “вчення ремесла, вміння ремесла або знання ремесла”. Людину, яка вміла щось зробити, називали *ремісником*. Тепер кажуть – “вчення чи знання технології”. А того хто знає, як виготовляти цю чи іншу річ, надавати ці чи інші послуги, називають *технологом* [6].

У новітніх технологіях широко використовують

наукові досягнення механіки, хімії, фізики, теплотехніки, електротехніки та інших наук, які вивчаються починаючи із початкової школи, основної та середньої освітньої, пізніше у різних навчальних закладах, професійно-технічних училищах, коледжах, інститутах чи університетах, щоб отримати високий рівень професійних компетентностей відповідного напрямку діяльності [13].

Вибір технології залежить не лише від виду сировини та продукції, яку виробляють на підприємстві, а й від її кількості. Наприклад, автомобіль чи іншу машину можна скласти з окремих деталей на невеликій площі складального цеху. Коли йдеться про сотні тисяч автомобілів та інших машин на рік, то необхідно створити потужні конвеєрні лінії, до яких з усіх цехів у певній послідовності надходять деталі та вузли. На підприємстві, яку б продукцію не виробляли, все підпорядковане технології. Отже, технологія є основою виробництва. Вибір технології та дотримання її вимог є запорукою малої собівартості виробленої продукції та її якості [12].

На кожному підприємстві (фабрика, завод, копальня) виробляють продукцію певної кількості, собівартості та якості. Ці показники залежать від багатьох чинників та технологічних процесів, а саме:

- *продуктивність* – кожен працівник або машина чи інший вид обладнання за певний проміжок часу можуть виробляти різну кількість продукції. Чим більше продукції вироблено тим краще. Для порівняння хто краще працює введено такий показник як продуктивність.

- *продуктивністю* називають кількість продукції виготовленої за одиницю часу, на одиниці площі обладнання.

Наприклад, продуктивністю доменної печі визначають кількість чавуну (у тоннах) виплавленого за одну добу; продуктивністю мартенівської печі – кількістю сталі (у тоннах) виплавленої за добу, що припадає на один м² череня печі; продуктивністю токаря визначається кількість деталей виточених за одиницю часу – 1 годину, зміну, місяць [10].

Собівартість собівартістю називають сукупність витрат, виражена в грошовій формі, що йде на виробництво і збут продукції. У собівартості втілені такі витрати: вартість спожитих у процесі виробництва предметів праці (сировини, напівфабрикатів, палива, електроенергії), перенесена вартість засобів праці, витрати на оплату праці, видатки з реалізації продукції. Щоб визначити собівартість кожного окремого виробу (наприклад одного холодильника чи однієї

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

машини) підраховують (калькулюють – від лат. “calculatio” – підраховую) всі витрати, які пішли на: придбання сировини, води, палива та енергії, утримання та експлуатацію обладнання, заробітну платню тощо.

Якщо порівняти витрати на сировину, паливо, енергію і т. ін. при отриманні різних видів продукції, то побачимо, що на одних підприємствах важливою статтею витрат є сировина (наприклад, для хімічних підприємств витрати на сировину складають в середньому 60 – 70% собівартості продукції), а на інших – електроенергія (наприклад, виробництво металів).

На заробітну плату впливає ступінь механізації та автоматизації місця праці. Чим вищий цей ступінь, тим менші витрати. При ручній праці частка на заробітну плату у собівартості продукції буде більшою, ніж при машинній.

Аналіз витрат на виготовлення продукції дає можливість виявити резерви виробництва і знайти шляхи зменшення собівартості продукції. *Собівартість продукції* належить до основних показників роботи кожного підприємства. Основними резервами зменшення собівартості продукції за збереження її якості та відповідних умов праці для тих, хто її виробляє є раціональне і комплексне використання сировини, палива та енергії.

Якість продукції – називають сукупність властивостей продукції, які зумовлюють її придатність задовольнити певні потреби споживача згідно з її призначенням. Якість продукції залежить від якості сировини, палива, води та технології виготовлення і професійних компетентностей технологів та стану освіти яка надає відповідний рівень знань практичних умів та вироблення інноваційної творчості майбутніх працівників.

Треба зазначити, що загальні процеси реформування освіти в Україні супроводжуються оновленням її змісту, реформами процесу навчання, змінами самої освітньої системи. Таких змін зазнає організація навчання в початковій та середніх загальноосвітніх навчальних закладах, особливо у старших класах, де нинішні умови ринкової економіки вимагають запровадження профільного навчання, обов'язкового вивчення основ економіки, у спеціальних класах маркетингу та підприємництва [4].

З початком ринкових реформ в Україні докорінно трансформується уся система соціально-економічних відносин. Перетворення торкнулись не лише матеріально-технічної основи виробництва, організаційних форм господарювання та форм власності, але й освітньої системи, що нерозривно зв'язана з економічною дійсністю і є

базою для зміцнення наукового та виробничого потенціалу країни [2].

Сьогоднішня ситуація на рівні середніх загальноосвітніх навчальних закладів (школи, ліцеї, гімназії, коледжі) свідчить, що молодь після закінчення школи не здобуває широких можливостей вибору професії, якість отриманих знань не завжди відповідає вимогам сучасної ринкової економіки, випускники загальноосвітніх навчальних закладів не обізнані з потребами ринку праці. Проблема полягає в недостатній можливості адаптувати зміст середньої освіти до майбутніх потреб учнів через те, що немає профільного базового вивчення у більшості навчальних закладів основ економічних знань, а також в початкових класах значно зменшилась кількість уроків із трудового навчання і ознайомлення молодших школярів із технологічними процесами, які розробляють інженери-технологи. Вже у молодших класах учням доцільно наголошувати, що правильно розроблена технологія дозволяє випускати більшу кількість виробів високої якості. Досягнути цього можна за умови, якщо всі встановлені вимоги технології беззаперечно виконуються, тобто на підприємстві дотримуються суворой технологічної дисципліни, В. Мадзігон, Г. Кондратюк, О. Белошицький та ін. [11].

Дати основи цих знань і почати формування професійних компетенцій покликана середня загальноосвітня школа. Система загальної середньої освіти повинна бути зорієнтована на підготовку учнівської молоді до діяльності в нових умовах, на розробку програми початкової професійної підготовки спеціалістів з економіки, бізнесу, менеджменту, маркетингу, інформації, інтелектуальної власності та інших економічних дисциплін. І тому на сучасному перехідному етапі трудове навчання та економічна освіта школярів перетворюється на чинник прискореного переходу до ринку [9].

Водночас у країні існує розгалужена мережа різних типів навчальних закладів (ліцеїв, гімназій, колегіумів, коледжів), попит на які сьогодні дуже високий. Такі навчальні заклади надають можливість здобуття поглиблених знань та вироблення вмінь з певних напрямів. Популярність навчання в гімназіях і ліцеях доводить, що попит суспільства щодо профільного навчання в суспільстві є. Школи та класи з поглибленими програмами з різних предметів обирають ті учні, які не тільки в майбутньому планують вступати до різних ВНЗ із відповідним рівнем професійних компетенцій, але й ті, що бажають здобути якіснішу освіту порівняно з пропонованою загальноосвітньою школою. Однак доступ до цих

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

навчальних закладів обмежений для широкої кількості учнівської молоді. Вступ до так званої елітної школи, гімназії, чи ліцею наприклад, передбачає співбесіду для першокласників, що носить характер екзамену, який вимірює рівень знань дитини. Це створює перешкоди для здобуття якісної освіти всіма дітьми і відповідного освоєння початкових професійних компетенцій, що дає нам підставу стверджувати про необхідність вивчення учнівською молоддю трудового навчання та основ економічних знань для сучасної економічної системи господарювання.

В Україні вже зроблені перші кроки в запровадженні економічної освіти на шкільному рівні, у створенні цілісної системи неперервної економічної освіти, але надто зменшилася кількість навчальних годин на трудове та профільне навчання. Вона перебуває на етапі складного, але послідовного утвердження. Це проявляється у діяльності економічних ліцеїв, гімназій, економічних класів у школах, а також у проведенні олімпіад з економіки та здійсненні цільової підготовки викладачів економічних дисциплін. Адміністрація навчальних закладів та вчителі намагаються впроваджувати економічні курси, інші форми позакласної роботи [16].

Розгляд та класифікація ключових компетенцій у процесі використання педагогічних технологій при вивченні економічної освіти підійшли країні – члени Організації економічного співробітництва та розвитку шляхом широких дискусій серед світової педагогічної громадськості. Запропонована класифікація була прийнята багатьма країнами як стратегічна умова для впровадження освіти впродовж життя. Концептуальні положення, що стосуються набуття ключових умінь та компетенцій увійшли до рекомендацій

міжнародної спільноти (Біла книга, яку розробила Європейська Комісія, 1996; Меморандум з освіти впродовж життя, 2000; План дій Євросоюзу та Ради Європи, 2002; План дій з навичок та мобільності Євро комісії, 2002).

Проаналізувавши процес відбору ключових компетенцій у європейських країнах (Австрія, Англія, Польща, Франція, Німеччина), вважаємо за доцільне виділити професійні компетенції за трьома основними блоками: соціальні, мотиваційні та функціональні компетенції, як показано в табл. 1.

Необхідність економічної освіти, її основні завдання та місце в загальній системі освіти, вимагає від закладів загальноосвітніх шкіл розвивати різноманітні форми навчання (гімназії, ліцеї, коледжі), формувати практичні навички необхідні в ринковому середовищі, дати випускникам основи трудового навчання, економічні знання та сформувати у них економічне мислення до підприємницької діяльності. Початок знань із економіки і формування економічної свідомості покликана закласти середня загальноосвітня школа, тому що на сучасному перехідному етапі економічна освіта школярів перетворюється на чинник збагачення знань розвитку ринкової економіки, та засад формування у майбутніх спеціалістів професійних компетенцій.

Зміст освіти в початковій і основній та загальноосвітній школі недостатньо адаптований до майбутніх потреб учнів через брак цілісної системи профільного навчання на старшій ланці школи. Можливість навчатись за обраним профілем на державному замовленні, сьогодні в Україні досить обмежена для загальної кількості дітей, особливо з сільської місцевості. В країні існує мережа спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладів, серед яких є гімназії, ліцеї, коледжі [14].

Таблиця 1.

Ключові компетенції формування освіти у школярів

Соціальні компетенції <i>(пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості)</i>	Мотиваційні компетенції <i>(пов'язані з внутрішньою мотивацією, інтересами, індивідуальним вибором особистості)</i>	Функціональні компетенції <i>(пов'язані з сферою знань, вмінням оперувати науковими знаннями та фактичним матеріалом)</i>
здатність до співпраці; вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; навички взаєморозуміння; активна участь і соціальні й громадянські цінності та вміння; комунікативні навички, мобільність (в різних соціальних умовах); вміння визначати особисті ролі в суспільстві.	здатність до навчання; винахідливість, навички адаптуватись та бути мобільним; вміння досягти успіху в житті та бажання змінити життя на краще; інтереси та внутрішня мотивація особисті; практичні здібності і вміння робити власний вибір та встановлювати особисті цілі тощо.	лінгвістична компетенція; технічна та наукова компетенція; вміння оперувати знаннями в житті та навчанні; вміння використовувати джерела інформації для власного розвитку; вміння використовувати інтелектуальну творчість.

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОЧАТКОВІЙ І ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ПІД ЧАС ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ**

Таким чином, можна визнати про недостатню підготовку формування професійних компетенцій учнів сільських шкіл, що дає основу необхідності вивчення основного курсу з основ економічних знань для формування базових у майбутньому професійних компетенцій.

Ситуація, коли більшість людей не має елементарних уявлень про економічну будову суспільства, не розуміє, що відбувається в державі, не повинна повторитися у наступних поколіннях. Національна українська школа має своєчасно враховувати зміни у світі, та готувати учнів до адекватного сприйняття суспільства, що ґрунтується на засадах демократії, ринкової економіки, технологій XXI сторіччя.

Отримавши основи трудового навчання та економічні знання ще в школі, учні будуть здатні використати їх в реальному житті, а, можливо, й керуватися ними все життя, як відзначає А. Гужій [4]. Адже багато хто із членів нашого суспільства навіть не задумується, які економічні закономірності лежать в основі їхніх дій, як їм вдається скоординувати напрямки їх руху в суспільстві в якості економічних індивідів, досягти високого ступеня узгодженості, такої необхідної для виробництва великої кількості матеріальних і духовних благ.

Висновки. Таким чином, повинна бути організована економічна освіта української молоді взагалі, а не тільки фахівців з економіки. Це впливає із суті економічної науки, яка найбезпосередніше впливає на державотворчі процеси. Тісний зв'язок між трудовим навчанням та економічною наукою, економічною освітою і господарською практикою простежувався у всі часи, він особливо виразно виступає нині в Україні, коли відкритий шлях до свободи економічного мислення, освоєння економічної науки, національних і світових цінностей, застосування нових освітніх технологій.

Одним із найважливіших елементів економічної освіти є приведення її технології у відповідність із процесами сьогодення. Насамперед йдеться про підготовку молоді до діяльності в ринковому середовищі, бізнесових структурах, відзначають М. Кравчина, М. Романенко [8].

Удосконалення педагогічних технологій для системи трудового навчання та економічної освіти учня – один із важливих аспектів загального розвитку особистості. Мета її полягає в тому, щоб озброїти підлітків систематизованими економічними знаннями законів, категорій, понять; виховати підприємливість і діловитість. Трудова та економічна підготовка включає: економічну освіту, яка формує переважно теоретичні знання і погляди,

та економічне виховання – переконання, мотиви, ціннісні орієнтації майбутньої особистості.

1. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. // В. Андрущенко. / Вища освіта України. – 2004. – №1. – С. 5 – 9.

2. Вачевський М.В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійної компетенції. Монографія. М. Вачевський. – К.: Професіонал, 2005. – 364 с.

3. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. // О. Вишневський. – Дрогобич, “Коло”, 2006, – 608 с.

4. Гужій А. Засоби навчання нового покоління: стан і напрями розвитку. / Освіта України. – 1998. – №2 – 3. – С. 4 – 5.

5. Збожна О.М. Основи технології. Навчальний посібник. Вид. 2-ге. Тернопіль: Картблани, 2002. – 486 с.

6. Жигір В.І., Чернега О.А. Професійна педагогіка. Навчальний посібник. // В. Жигір, О. Чернега. – К.: “Кондор”, 2011. – 336 с.

7. Кулішов В.В., Падалка О.С., Вачевський М.В. Основи ринкової економіки Підручник. // В. Кулішов, О. Падалка, М. Вачевський. – Львів. “Магнолія”, 2013. – 472 с.

8. Кравчина М., Романенко О. Організаційні основи економічної освіти в школі. // Економіка України. – 1994. – №4.

9. Левківський К.М. Інноваційні технології та реформа змісту освіти в контексті Лісабонської стратегії ЄС. // К. Левківський – К.: Освіта України, 2007. – 195 с.

10. Мадзігон В.М. Інноваційна модель навчально-виховного комплексу “школа майбутнього” // В. Мадзігон. – К.: Інститут обдарованої дитини. 2011, – 26 с.

11. Мадзігон В.М., Кондратюк Г.А., Левченко Г.Є. Трудове навчання. Технічні види праці. Підручник для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Педагогічна думка, 2008. – 240 с.

12. Ніколаєнко С.М. Наукові дослідження в університетах – визначальний чинник зростання якості освіти. // С. Ніколаєнко. – К.: Прок-Бізнес, 2007. – 176 с.

13. Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. // О. Падалка, О. Шпак. – К.: “Просвіта”, – 2000. – 368 с.

14. Про застосування Закону України “Про загальну середню освіту” щодо розширення мережі та організації навчально-виховного процесу в гімназіях, ліцеях, коледжах. Лист МОН 30.10. 2002. №19 – 472 с.

15. Статистичний збірник МОН. Загальноосвітні, позашкільні і дошкільні та професійно-технічні навчальні заклади (2000 – 2002 р.) – К.: Комтас.

16. Чепіль М.М., Дудник Н.З. Педагогічні технології. Навчальний посібник. // М. Чепіль, Н. Дудник. – К.: “Академвидав”, 2012. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013